

ΤΡΙΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΕΝ ΑΠΕΡΑΘΟΥ·ΝΑΞΟΥ

Α. Ο «ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ»,

Παλαιότερον ὁ «Ἐρωτόκριτος» ἦτο λίαν διαδεδομένος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς ἰδιαίτερας μου πατρίδος, τοῦ χωρίου Ἀπεράθου·Νάξου, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἐγνώριζον ἀπὸ μνήμης μεγάλα ἢ μικρὰ ἐξ αὐτοῦ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα συνήθως ἀπήγγελλον καὶ σπανιώτερον ἐτραγουδοῦσαν. Ὁ ἀπεραθίτικος «σκοπὸς» (μελωδία) τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» διαφέρει ἐλάχιστα ἀπὸ τὸν ἐν Κρήτῃ γνωστὸν «σκοπὸν» τοῦ ἔπους, ὡς τοῦτο διαπιστοῦται ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐν λόγῳ μελωδιῶν τοῦ ποιήματος¹. Οἱ γνωρίζοντες τὸν «Ἐρωτόκριτον» ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγγράμματοι, οἱ ὅποιοι ἀνεγίνωσκον τὰς λιτικὰς ἐνετικὰς ἢ ἀθηναϊκὰς τοῦ ἔπους ἐκδόσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀγράμματοι τῶν νέων ἐμάνθανον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτὰ εἰς ὁμαδικὰς συγκεντρώσεις, ὅπου εἰς τῶν ἐγγραμμάτων ἀνελάμβανε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦτου. Πρὸ ἐτῶν παρέστην εἰς μίαν τοιαύτην ὁμαδικὴν ἀνάγνωσιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» γενομένην ὑπὸ νέων Ἀπεραθιτῶν εἰς τὸν φοῦρον τῆς Ἰαβρουδοκαλῆς (τση ἑιτόνισσας, ὅπως τὴν ἔλεγε ἡ μητέρα μου), ἔνθα ὁ υἱὸς τῆς Δημήτριος ἀνέγνωσε τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου μετὰ τῆς Ἀρετούσας².

Ἡ ἀνάγνωσις ἔργων, οἷα ὁ «Ἐρωτόκριτος», ἢ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» κτλ., συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ἥθους, πρὸ πάντων δὲ τῆς καλαισθησίας τοῦ λαοῦ διὰ τῶν γενναίων νοημάτων, τῶν ποιητικῶν καλλονῶν καὶ τῆς ἀψόγου καὶ ἁρμονικῆς αὐτῶν στιχουργίας. Ἡ δ' ἔξοικειωσις καὶ ἀφοσίωσις τῶν νησιωτῶν πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ ἔπους ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε καὶ βαπτιστικὸν ὄνομα «Ρωτόκριτος» ἀπήντα εἰς τὰς Κυκλάδας παλαιότερον³.

Ἦτο φυσικὸν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» νὰ παρα-

¹) Σημειωτέον ὅτι τὸν ἀπεραθίτικο «σκοπὸ» ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη, ὡς τὸν ἤκουον μικρὸς ἀπὸ τὴν μητέρα μου.

²) Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἑλληνικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν δημόδη ρομανικὴν λογοτεχνίαν, ἀνάπτυκον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1952, σ. 49.

³) Περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς βαπτιστικοῦ ὀνόματος εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ ἀλλαχοῦ βλ. Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἐκδοσις κριτικὴ ὑπὸ Στεφάνου Ξανθοῦ διδου. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915, σ. CLXIX, ἔνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία.

μείνουν εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τοῦ λαοῦ τῆς ἰδιαιτέρας μου πατρίδος ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ ἀνεπαισθήτως παρηλλαγμένα. Ἐπίσης δημώδη τινα δίστιχα προῆλθον ἐκ στίχων τοῦ ἔπους, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς παραδειγμάτων :

α) Τὸ παλαιὸν ἀπεραθίτικο δίστιχον :

*Ἐρωτα ἀδικοκριτή, φύτρο καταραμένο,
πὸ μάεψες κι ἐθέρδεψες τὸ νοῦ μου τὸ γαμένο*

ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς στίχους τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» :

*Ἐρωτα ἀδικοκριτή, φύτρο καταραμένου
πὸν μάγεψες κι ἐσκλάβωσες τὸ νοῦ μου τοῦ καημένου⁴.*

β) Τὸ δίστιχον :

*Ὅποιο ἀγαποῦνε γαρδιακά, παρηγοριὰ μεγάλη
παίρουν νὰ βλέπ' ὁ εἰς τ' ἄλλοῦ τῶν ἐμμαθιῶ τὰ κάλλη⁵*

ὁμοιάζει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» :

*Ὅποιοι ἀγαποῦσι γκαρδιακά, παρηγοριὰ μεγάλη
παίρουν νὰ βλέπ' ὁ γεῖς τ' ἄλλοῦ τῶν δμματιῶ τὰ κάλλη⁶.*

γ) Ὁσαύτως τὸ δίστιχον :

*Τῆ λαβιράδα τοῦ φωθιάς ἐρέχηγκα κι ἐθώρου
κι ἐσίμωσα κι ἐκάηκα, νὰ φύω δὲν ἐθόρου⁷*

εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τοὺς στίχους τοῦ ἔπους :

*Τῆ λαμπιράδα τοῖ φωτιᾶς ὠρέχηγκα κι ἐθώρου
κ' ἐσίμωσα κ' ἐκάηκα, νὰ φύγω δὲν ἐμπόρου⁸.*

δ) Ὁμοίως τὸ δίστιχον :

*Ἐὼ μ' ἐκεῖνο δὲ πουλί, πὸν στή φωθιά ζυγώνει,
καύγεται, σιάχη ἴνεται, μὰ πάλι ξαναγιώνει*

ἐλήφθη ἐκ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ἔνθα οἱ στίχοι :

*Εἶχε ἐκεῖνο τὸ πουλί, πὸν στή φωτιά σιμώνει
καύγεται κι ἄθος γίνεται, καὶ πάλι ξαναγιώνει⁹.*

Κατ' ἐπίδρασιν δὲ τοῦ ἐν λόγῳ ἔπους λέγεται καὶ τοῦτο :

*Τὰ πάθη μου δὲ δά ἴπαθε μηδὲ ἡ Ἀρετοῦσα
πὸ γάπα δὲ Ῥωτόκριτο καὶ τὴν ἐτυραγνοῦσα.*

⁴) Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔσμα Α', στίχ. 401 - 402, σ. 16.

⁵) Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὸ σύγχρονον λαϊκὸν τραγοῦδι τῆς Ἀπειράνθου — Νάξου, περιοδ. «Ἐργασία», ἔτος Ζ', τεύχος 325, Ἀθήναι 2 Μαρτίου 1936, σ. 283.

⁶) Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔσμα Α', στίχ. 2227 - 8, σ. 81.

⁷) Δ. Β. Οἰκονομίδου, ἔ. ἀ. σ. 283.

⁸) Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔσμα Β', στίχ. 531-2, σ. 103.

⁹) Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔσμα Β', στίχ. 263-4, σ. 92.

Σημειωτέον ὅτι δίστιχα καὶ πολύστιχα ᾄσματα ἐκ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» εἰσαχθέντα εἰς τὸν λαὸν ἔχομεν πολλαχοῦ, ὡς ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀργεῖ, ἐν Ρούμελῃ κτλ. Οὕτω ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλὲς κατέγραψεν ἐκ Βάμου τῆς Κρήτης τὸ ἐξῆς δίστιχον, ποῦ ἀκούεται καθ' ὅλην τὴν νῆσον :

*Κουζουλαμένος καὶ ντελῆς γυρίζω γὰρ γιὰ σένα
μὰ σὺ δὲν εἶσ' ἢ Ἀρετὴ νὰ μ' ἀγαπᾷς ἐμένα¹⁰.*

Καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης περιέλαβεν εἰς τὰς «Ἐκλογάς» του¹¹ ᾄσμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ξενιτεμός» ὑπάρχον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Γιανναράκη¹², τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὸν «Ἐρωτόκριτον»¹³.

Β. Η "ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ,,

Ὡς ὁ «Ἐρωτόκριτος», οὕτω καὶ ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» εὐρέως ἀνεγνώσκετο παλαιότερον ἀπὸ τοὺς συμπατριώτας μου. Εἰς μίαν κασσέλλαν ἀνήκουσαν εἰς τὸν λαϊκὸν ἀγιογράφον Ἰωάννην Χατζηπέτρον ἢ Κασσέρον, ὡς καὶ εἰς ἓνα σεντοῦκι τοῦ πατέρα μου, εὔρον τὸ 1934 δύο ἀντίτυπα τῆς «Θυσίας» ἄνευ ἐξωφύλλων, ποῦ ἦσαν ἐκδόσεις τῆς Ἐνετίας, ὡς διεπίστωσα τότε ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτῶν μετὰ ἄλλα βιβλία τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας ἐκτυπωθέντα διὰ τῶν αὐτῶν τυπογραφικῶν στοιχείων. Δυστυχῶς τὰ βιβλία αὐτὰ μαζὶ καὶ μετὰ ἄλλας παλαιὰς ἐκδόσεις ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν κατοχὴν.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς «Θυσίας» πολλοὶ τῶν συμπατριωτῶν μου ἐγνώριζον ὀλόκληρα ἐξ αὐτῆς ἀποσπάσματα ἀπὸ μνήμης. Ἀφ' ἧς ὅμως ἐξέλιπον κατὰ τὴν κατοχὴν οἱ γέροντες, ποῦ ἦσαν φορεῖς τῆς παραδόσεως, οὐδεὶς πλέον ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον γνωρίζων τὴν «Θυσίαν».

Ὁ αἰδεσιμώτατος Πέτρος Παπαηλίας μοὶ ἀνεκοίνωσε τὸ 1935 περὶ τοὺς 400 στίχους αὐτῆς, ἐκ τῶν ὁποίων κατέγραψα τοὺς ἐξῆς :

*Ὦχου μαδάτο, ὦχου φωνή, ὦχου καρδιάς λαχάρα
ὦχου φωδιά ποῦ μ' ἔκαψε, ὦχου κορμιοῦ τρομάρα
ὦχου μαχαίρια καὶ σπαθιά, πὸ βῆκα στὴ γαρδιά μου
κι ἐκάμαν ἐκατὸ πληγὲς μέσα στὰ σωθικά μου.¹*

5 *Μὲ πκοιάν ὑπομονὴ νὰ ζῶ, νὰ μὴν ἔβγ' ἢ ψυχὴ μου
ἄξαφνικά κι ἀνόρπιστα νὰ χάσω τὸ παιδί μου;*

¹⁰) Διογραφία, Α' (1909) σ. 296, στίχ. 110. Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, σ. CLXVII.

¹¹) Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἐκδ. γ'. Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 234 - 5.

¹²) Jeannarakis, Kretas Volkslieder, Leipzig 1876, σ. 171, ἀρ. 218.

¹³) Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ᾄσμα Α', στίχ. 1269-1284, σ. 47.

*Ἄς ἤθελε ἔνω κουφή, στραβὴ στὰ ἔραθειά μου
νὰ μὴ θωροῦ δὲ μάθια μου, νὰ μὴ γροικοῦ δ' αὐθιά μου.*

Παραβάλλοντες τοὺς ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως στίχους τούτους πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους τοῦ κειμένου τῆς «Θυσίας»¹⁴ θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ μεταβολὴ ἐκτείνεται μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς ὀλίγας λέξεις. Ἴδου ἀκόμη ὀλίγοι στίχοι, τοὺς ὁποίους κατέγραψα ἀπὸ στόματος τοῦ ἀειμνήστου πατρὸς Πέτρου :

*Ἐννιά μῆνες σ' ἐβάσταξα, παιδί μου, κανακάρη,
σ' εὐτὸ δὲ κακορρίζικο καὶ σκοτεινὸ κουφάρι.
Τρεῖς χρόνους νιέ μου σοῦ ἴδωνα τὸ ἄλα τῶ βυζῶ μου
κι ἐσὺ ἦσου δὲ μάθια μου κι ἐσὺ ἦσου δὲ φῶς μου.*

5 *Ἐθῶρου γ' ἐμεγάλωνες ὡσὰ δεδρουῦ κλωνάρι
κι ἐπλήθηνες στήν ἀρειή, στή γνώμη καὶ στή χάρη
καὶ τώρα πέ μου ποιά χαρὰ βούλεις νὰ μοῦ δώσης,
ποὺ σὰ βροδὴ, σὰν ἀστραπή, θὲ νὰ χαθῆς, θὰ λειώσης¹⁵.*

Τὸ μοιρολόι αὐτὸ τῆς Σάρας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἀπλὴν μετατροπὴν εἰς τὸ ἀπεραθίτικο γλωσσικὸν ἰδιώμα¹⁶ τῶν κατωτέρω στίχων τῆς «Θυσίας» :

375 *Ἐννιά μῆνες σ' ἐβάσταξα, τέκνο μου, κανακάρη,
ἔς τοῦτο τὸ κακορρίζικο καὶ σκοτεινὸ κουφάρι.
Τρεῖς χρόνους, γιέ μου, σοῦ ἴδω τὸ γάλα τῶ βυζῶ μου
κ' ἐσὺ ἴσους τὰ μάτια μου κ' ἐσὺ ἴσους τὸ φῶς μου.*

380 *Ἐθῶρου κ' ἐμεγάλωνες ὡσὰ δεντροῦ κλωνάρι
κ' ἐπλήθηνες ἔς τὴν ἀρειή, ἔς τὴ γνώμη κ' εἰς τὴ χάρη
καὶ τώρα, πέ μου, ποιά χαρὰ βούλεις νὰ μοῦ δώσης;
Ἵσὰν βρονιή, σὰν ἀστραπή, θὲ νὰ χαθῆς, νὰ λειώσης¹⁷.*

Ἐνταῦθα δέον νὰ παρατηρήσω ὅτι οἱ προφορικῶς ἐκ τῆς «Θυσίας» παραδοθέντες στίχοι εἶναι ἄριτοι καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μετρικῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὁμοιοκαταληξίας, δεδωμένου ὅτι οἱ συμπατριῶται μου ἔχουν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένον τὸ ποιητικὸν καὶ στιχοῦργι-

¹⁴) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα [Ἀθῆναι 1943] στίχ. 171 - 8, σ. 110.

¹⁵) Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τοὺς ἰδίους στίχους κατέγραψα ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ Μαρία Λιουδάκη ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ (ΕΕΚΣ Β' 412, 18 - 20 καὶ Γ. Μέγα, Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, σ. 94). Τοῦτο δεικνύει ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἔγιναν δημῶδεις, διότι βαθύτατα συνεκίνησαν τὴν λαϊκὴν ψυχὴν.

¹⁶) Περὶ τοῦ ἀπεραθίτικου γλωσσικοῦ ἰδιώματος βλ. ἰδίαν μελέτην μου ἐν Ἀθηνῶς, τ. 56 (1952) σ. 215 - 273.

¹⁷) Γ. Μέγα, ἔ. ἀ. στίχ. 375 - 382, σ. 120.

κόν αισθητήριον, ὥστε νὰ μὴ ἀνέχωνται κακοφωνίας ἢ ἄλλας ἐλλείψεις εἰς τὸν στίχον.

Γ. Η "ΕΥΜΟΡΦΗ ΒΟΣΚΟΠΟΥΛΑ,"

Ἡ «Εὐμορφη Βοσκοπούλα» ἔτυχεν εὐρείας καὶ αὐτὴ διαδόσεως εἰς τ' Ἀπεράθου. Ἦμην μαθητῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὅταν ἤκουσα διὰ πρώτην φοράν τὸν γείτονά μου Βασίλειον Πρωτοπαπᾶν (Τσοῦλῆς ἦτο τὸ παρατσούκλι του) νὰ τραγουδῇ τὴν »Βοσκοπούλα» «κάτ' ἅ' τῆ γαμινάδα¹⁸ τοῦ σπιθιοῦ δου στὸν Ἄη - Νικόλα». Βραδύτερον, ὅταν ἤρχισα νὰ ἐνδιαφέρωμαι συστηματικῶς διὰ τὴν λαογραφίαν, εἶδον ὅτι καὶ ἄλλοι τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου ἐγνώριζον ἀπὸ μνήμης τὸ ποίημα, ὡς ὁ Πέτρος Παπαηλίας (παπᾶ - Πέτρος), ἡ Καλλιόπη Ἀναματεροῦ (Καλῆ τοῦ Μαρμαρᾶ), ἡ ὁποία μοῦ ἀνεκοίνωσε πολλὰ ἀκριτικὰ ἔσματα¹⁹, καὶ ὁ Ἰσίδωρος Δελλαμάνης (Σιδερεῆς τοῦ Μπαδόλη). Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ παπᾶ - Πέτρου κατέγραψα τὴν «Εὐμορφη Βοσκοπούλα» τὸν Μάρτιον τοῦ 1935, συγκειμένην ἔξ 146 στίχων, οὐδέποτε ὅμως ἐσκέφθην νὰ τὴν δημοσιεύσω, διότι ποῖος θὰ ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς δημοσιεύσεως ταύτης, ἐφ' ὅσον τὸ ἔσμα τοῦτο εἰσηλθεν εἰς τὴν μνήμην ἐνίων ἐκ τῶν συμπατριωτῶν μου ἀπὸ ἐντύπους ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ δὲν ἀποτελεῖ συνεπῶς πρωτότυπον δημιούργημα τῆς ἀπεραθίτικης δημώδους μούσης; Ἀντιθέτως ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἀπεραθίτη Ἰσιδώρου Δελλαμάνη Πέτρος Μαρκάκης ἐδημοσίευσεν τὴν ἔξ 93 στίχων ἀπεραθίτικη παραλλαγὴν τῆς «Βοσκοπούλας», ὅπως τοῦ τὴν ἀφηγήθη ὁ πενθερὸς του²⁰. «Μιλώντας», λέγει ὁ Π. Μαρκάκης, «γιά τὴν δημοτικὴ ναξιακὴ (τῆς Ἀπειράνθου) παραλλαγὴ τῆς «Βοσκοπούλας» μὴ νομίζη κανένας πὼς πρόκειται νὰ παρουσιάσωμε ἕνα ἀπὸ τὰ διαμάντια τῆς δημοτικῆς μας ποιήσεως μὲ τὸ ὑποδειγματικὸ μέτρο του, ποῦ οἱ ἀλάθειτοι στίχοι του σφικτοδένονται σὰν κρίκοι ἀλυσίδας, μὲ τὴν ἀπέριττη λιτότητα καὶ σαφήνεια. Νὰ εἴμαστε ἐξηγημένοι. Ἡ ναξιακὴ παραλλαγὴ σὰν σύνολο δὲν πλησιάζει οὔτε τὸ πῶς μέτριο δημοτικὸ τραγούδι. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 93 ἐνδεκασύλλαβους, ποῦ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι λαθεμένοι, ὁμοιοκαταληκτοῦν ὅμως κατὰ δίστιχα μὲ πλούσιες ὁμολογουμένως ρίμες, ἀλλὰ ποῦ μεταξὺ τους δὲν ἔχουν κανένα ἀπόλυτα σύνδεσμο. Τὸ ὅλο κείμενο εἶναι γιομᾶτο κενά, χάσματα, ἀσάφειες

¹⁸) τῆ γαμινάδα = τὸ τζάκι, ἐστία.

¹⁹) Τὰ ἔχω καταθέσει εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

²⁰) Π. Μαρκάκης, Τὸ μεσαιωνικὸ εἰδύλιο «Ἡ Εὐμορφη Βοσκοπούλα» σὰν δημοτικὴ παραλλαγὴ στὴν Ἀπειράνθο (Νάξου), Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά Ἀθῆναι 1947, σ. 137 - 144, ἰδίq σ. 139.

καὶ παρανοήσεις. Νομίζει κανεὶς πὼς εἶναι δίστιχα ριγμένα ὅπου τύχη»²¹.

Συγκρίνας ὁ Π. Μαρκάκης τοὺς 93 στίχους τῆς ἀπεραθίτικης «Βοσκοπούλας» πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ν. Δριμυτηνοῦ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «ἡ ἀπεραθίτικη παραλλαγή τῆς «Βοσκοπούλας» δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ 93 ἀποσπασματικοὶ στίχοι, πού διεσώθηκαν στὴ λαϊκὴ μνήμη τῆς Ἀπειράνθου ἀπὸ κάποιο κείμενο τῆς «Βοσκοπούλας», πού οἱ Ἀπεραθῖτες κάποτε στὰ παλιὰ τὰ χρόνια τὸ ξέραν ὅλοι ἀπ' ἔξω»²².

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Π. Μαρκάκη εἶναι ὀρθὸν ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ἀπεραθίτικη «Βοσκοπούλα» προῆλθεν ἀπὸ «κάποιο κείμενο» δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ λέγεται ὅτι «στὰ παλιὰ τὰ χρόνια τὸ ξέραν ὅλοι (οἱ Ἀπεραθῖτες) ἀπ' ἔξω», διότι τοῦτο εἶναι ἀναπόδεικτον. Κατωτέρω ὁ ἴδιος συγγραφεὺς μετὰ τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξε, διερωτᾶται: «Τὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς ναξιακῆς παραλλαγῆς ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὸ γνωστὸ κείμενο, πού μᾶς διέσωσεν ὁ Ν. Δριμυτηνός; Νομίζω πὼς τὰ δυὸ αὐτὰ κείμενα δὲν ἦταν τὸ ἴδιο ποίημα, ἀλλὰ δυὸ διάφορες λόγιες παραλλαγές»²³. Εἰς τὴν ἐρώτησιν καὶ ἀπορίαν ταύτην, ἀντιφάσκουσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα τοῦ ἴδιου, θὰ ἀπαντήσωμεν κατωτέρω.

Τὸ ἴδιον ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Π. Μαρκάκης ἐδημοσίευσεν τὴν ἐν λόγῳ ἀπεραθίτικη «Βοσκοπούλα», ὁ φιλόλογος Γιάννης Δάλλας μὲ ἴδιον ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «Γύρω ἀπὸ τὴ Ναξιακὴ παραλλαγή τῆς Ὅμορφης Βοσκοπούλας»²⁴ ἐξαίρων τὸ δημοσίευμα τοῦ Π. Μαρκάκη γράφει: «Μὲ τὴ ναξιακὴ παραλλαγή τῆς «Ὅμορφης Βοσκοπούλας» ὁ κ. Π. Μαρκάκης προσφέρει μεγάλη ὑπηρεσίαν στὰ Κρητικά, ἀλλὰ καὶ στὰ πανελλήνια γράμματα. Μᾶς δίνει μιὰ καινούρια «Βοσκοπούλα» ἀπὸ 93 στίχους μὲ ὅλη τὴ χάρη καὶ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ δημοτικοῦ λόγου στὴ ντοπιολαλιὰ τῆς Ἀπειράνθου»²⁵. Κατόπιν συγκρίνων τὴν ἔκδοσιν τοῦ Δριμυτηνοῦ πρὸς τὴν ναξιακὴν παραλλαγὴν γράφει: «Στὴν ἔκδοσιν τοῦ Δριμυτηνοῦ ἔχει κανένας δυνατὴ τὴν ἐντύπωση τῆς ἐπίδρασης... Ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια δὲν εἶναι παρὰ ἀντικτυπος τῶν μελοδραματικῶν εὑρημάτων τῆς ρωμαντικῆς βουκολικῆς

²¹) Π. Μαρκάκη, ἔ. ἀ. σ. 139.

²²) Π. Μαρκάκη, ἔ. ἀ. σ. 139.

²³) Π. Μαρκάκη, ἔ. ἀ. σ. 140.

²⁴) Ναξιακὸν Ἀρχεῖον, ἔτος Α', τεύχος 4, Νάξος, Ἀπρίλιος 1947, σ. 46 - 52.

²⁵) Γ. Δάλλας, Γύρω ἀπὸ τὴ Ναξιακὴ παραλλαγή τῆς Ὅμορφης Βοσκοπούλας, Ναξιακὸν Ἀρχεῖον ἔ. ἀ. σ. 46.

κωμφοδοτραγωδίας. Ἡ ναξιακὴ παραλλαγὴ ἀπεναντίας βαστᾶ μιὰ θαυμασιτὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα δραματικοῦ καὶ περιγραφικοῦ στοιχείου. Ἐπὶ ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴ διακρίνει γοργὸς ρεαλισμὸς. Διαβάζοντάς τὴν δὲν θυμᾶσαι παρὰ τὴν ἑλληνικὴ βουνοπλαγιά. Ὅλα ἔρχονται πιστευτά, ἡ ἐπιτήδευση τοῦ ὕφους λείπει ὀλότελα»²⁶. Καὶ κατωτέρω: «Ἡ ἔκδοση τοῦ 1627 καὶ ἡ παραλλαγὴ τῆς Νάξου ἔρχονται ἀπὸ διάφορη πηγὴ ἢ καθε μιὰ τους²⁷ καὶ καμμιά δὲν προῆλθε ἀπὸ τὴν ἄλλη»²⁸. Περαιτέρω συνεχίζων τοὺς ἀνθαιρέτους, ὡς θὰ ἴδωμεν, συλλογισμοὺς τοῦ ὀ Γ. Δάλλας ἐπάγεται: «Στοὺς 496 στίχους τοῦ Δριμυτηνοῦ προβάλλονται μονάχα 93. Κι ὅμως ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα δίνεται χωρὶς νὰ ὑστερεῖ σὲ ζωντάνια»²⁹. Τέλος ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὴν ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν διαφορὰν, ποὺ ἔχει, λέγει, ἡ ἔκδοσις τοῦ Δριμυτηνοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ναξιακὴν παραλλαγὴν!

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ ὀ Γ. Δάλλας. Διὰ τοῦτο θὰ προβῶμεν εἰς τὰς κατωτέρω παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ἡ «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα», ἐκδοθεῖσα πολλάκις κατὰ τὸ παρελθόν, ἐγένετο γνωστὴ καὶ εἰς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τοῦ χωρίου Ἐπεράθου Νάξου ἐκ τῶν ἐντύπων αὐτῆς ἐκδόσεων. Ὡς ὁ ἴδιος ὁ Ἰσίδωρος Δελλαμάνης μοῦ εἶχεν εἶπει, τὴν «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα» εἶχε μάθει «ἀπὸ παλαιὸ βιβλιαράκι». Τὸ ἴδιον μοῦ εἶχεν εἶπει καὶ ὁ παπᾶ-Πέτρος, ἀπὸ στόματος τοῦ ὁποίου τὴν κατέγραψα. Αὕτη συγκεκριμένη ἐξ 146 στίχων διαφέρει τῆς παραλλαγῆς τοῦ Δελλαμάνη, τῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ Π. Μαρκάκη, κατὰ 53 ὅλους στίχους, ὅχι δι' ἄλλον λόγον, ἀλλὰ διότι ἡ μνήμη τοῦ παπᾶ-Πέτρου συνεκράτησεν ἀπὸ τὴν ἐντυπον ἔκδοσιν τῆς «Βοσκοπούλας» περισσοτέρους στίχους ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἰσίδωρον Δελλαμάνη, ὁ ὁποῖος ἐνεθυμείτο μόνον 93 στίχους. Ἄλλως τε δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλωμεν διὰ τὴν προέλευσιν αὐτῆς ἐκ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, διότι τὰ λόγια ἄσματα, ἅτινα ἠτύχησαν νὰ γνωρίσουν πολλὰς ἐκδόσεις, ὡς ἡ «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα», ὁ «Ἐρωτόκριτος», ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» κτλ., τὰ εὐρίσκομεν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἰς παραλλαγὰς προερχομένας φυσικῶς ἐξ αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα πολλάκις αὐταὶ ἐπαναλαμβάνουν καὶ τὰ τυχὸν σφάλματα τῶν ἐντύπων. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι τὰ λόγια κείμενα, τὰ ὁποῖα γίνονται κτῆ-

²⁶) Γ. Δάλλας, ἔ. ἀ. σ. 47.

²⁷) Ὅπως βλέπομεν, ὁ Γ. Δάλλας ἔλυσε! τὴν ἀπορίαν τοῦ Π. Μαρκάκη.

²⁸) Γ. Δάλλας, ἔ. ἀ. σ. 48.

²⁹) Γ. Δάλλας, ἔ. ἀ. σ. 49.

μα τοῦ λαοῦ, ἐπειδὴ ὁμιλοῦν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ψυχὴν του, ὑφίστανται πολλὰς καὶ ποικίλας μεταβολάς, ὀφειλομένας εἰς ἀτελεῖ ἀπομνημόνευσιν. (Ἐντεῦθεν ἡ προσπάθεια νὰ συμπληρωθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν τὰ κενὰ των καὶ ἡ τάσις τοῦ λαοῦ πρὸς διόρθωσιν καὶ προσαρμογὴν τοῦ κειμένου ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδικὴν του νοοτροπίαν). Τούτου ἐπακόλουθον εἶναι αἱ συντηρήσεις, τὰ χάσματα, αἱ μεταθέσεις καὶ οἱ συμφυρμοὶ στίχων καὶ πλεῖστα ἄλλαι μεταβολαὶ εἰς τὰς λέξεις, τὸ νόημα, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον οὕτω καταστρέφεται, διότι ἡ ἐργασία αὕτη ρυθμίζεται ὑπὸ προχείρου αὐτοσχεδιασμοῦ ἢ παρανοήσεως, οὐχὶ δ' ὑπὸ ἡρέμου καὶ πηγαίας λογοτεχνικῆς δημιουργικότητος. Μόνον, εἰς ἣν περίπτωσιν ἢ κατανόησις τοῦ λογίου κειμένου εἶναι πλήρης ὑπὸ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, τότε εἶναι δυνατόν ἡ προσαρμογὴ του εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ τόπου καὶ ἡ ὑπὸ πολλῶν ἐπεξεργασία του νὰ τὸ καταστήσῃ αἰσθητικῶς τελειότερον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν συμβαίνει τῷ ὄντι εἰς τὴν ναξιακὴν παραλλαγὴν τῆς «Βοσκοπούλας», ὡς καὶ ὁ Π. Μαρκάκης διεπίστωσε, ἡ ὁποία γέμει συμφυρμῶν, ἀτοπιῶν καὶ παρανοήσεων, πού δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κάμῃ ὁ ἀναμφισβητήτως δόκιμος ποιητὴς τῆς. Οὕτω π. χ. ὁ 6ος στίχος τῆς ναξιακῆς παραλλαγῆς: *Κι ἔρχεται τὸ βοσκὸ ἰὰ νὰ γνωρίσῃ* προέρχεται ἐκ συμφυρμοῦ τῶν στίχων 33 καὶ 38 τῆς ἐκδόσεως τῆς «Εὔμ. Βοσκ.» Ἐπειτα πῶς δικαιολογεῖται ὅτι ὁ βοσκὸς πρῶτον παίρνει τὸ νερό καὶ ἔπειτα γνωρίζει ὅτι εἶναι λιγωμένος; Μετὰ τὸν 9ον στίχον ὑπάρχει μεγάλον χάσμα. Ὁ 17ος στίχος: *λουλούδια καὶ βοτάνια μυρισμένο* ἀποτελεῖ συμφυρμὸν τῶν στίχων 46 καὶ 164. Ὁ στίχος 22: *φέρειν κροῦ ἀρνὶ καὶ μαλακιά μαλάκα* προέρχεται ἐκ τοῦ συμφυρμοῦ τῶν στίχων 193 καὶ 194. Οἱ στίχοι 28 - 29 παρουσιάζουν παρεφθαρμένην ρίμαν ἐξ αἰτίας τῆς παραφθορᾶς τοῦ στίχου 28. Ὁ στίχος 39 ἔχει τὴν λέξιν *χαντάκι* ἀντὶ *χαράκι*. Ὁ στίχος 46: *καὶ πῆρα τὸ ραβδί μου ἰὰ νὰ φύω* ἀποτελεῖ συμφυρμὸν τῶν στίχων 319 - 320. Ὁ στίχος 50: *ἐψώφισε τ' ἀρνὶ καὶ τὸ κριάρι* συμφύρει τοὺς στίχους 328 καὶ 449, οἱ 69 - 70 εἶναι ἀντίστοιχος παραφθορὰ τῶν στίχων 427 - 8, οἱ δὲ στίχοι 71 - 72 παρουσιάζουν ἀτοπωτάτην μετάθεσιν. Ὡσαύτως οἱ στίχοι 88 - 89 εἶναι πλαστοί, διότι ἐκφέρονται εἰς τρίτον πρόσωπον.

Τὰ ὡς ἄνω ἀτοπήματα μόνον διὰ τῆς ἐκδοχῆς τῆς ἐξ ἀτελοῦς ἀπομνημονεύσεως παραφθορᾶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἐὰν ἀντιθέτως τὰ χάσματα, τοὺς συμφυρμούς καὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα τῆς ναξιακῆς παραλλαγῆς ἐκλάβωμεν ὡς ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τὴν διάφορον πηγὴν αὐτῆς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Δριμυτηνοῦ, τότε ἀσφαλῶς θὰ ἀχθῶμεν εἰς τὰς ἀτόπους εἰκασίας τοῦ Γ. Δάλλα. Διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἡ διάφορος τῆς ναξιακῆς παραλλαγῆς προέλευσις,

θὰ ἀπρτεῖτο νὰ εὐρεθοῦν εἰς αὐτὴν ὠρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ θὰ ἀπεκλείετο τελείως νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ τὴν παραφθορὰν τοῦ κειμένου τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν λαόν, νὰ πείθουν ἀντιθέτως ὅτι οὕτω θὰ τὰ εἶχε γράψει αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητής, τὰ ἠγνόησεν ὅμως ἡ ἔκδοσις τοῦ Δριμυτηνοῦ. Καὶ ταῦτα ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα θὰ εἶχον σημασίαν διὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι διαφοραὶ οὐδόλως θὰ ἐχρησίμευον εἰς τὸν κριτικὸν ἐκδότην τοῦ ἔργου. Τοιαῦτα ὅμως στοιχεῖα ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν ναξιακὴν παραλλαγήν, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Π. Μαρκάκη καὶ τόσον ἐπαινεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γ. Δάλλα.

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ ναξιακὴ παραλλαγή τῶν 93 στίχων εἶναι ἐλλιπεστάτη προελθοῦσα ἐκ κακῆς ἀπομνημονεύσεως ἐξ ἐντύπου τοῦ ἔργου ἐκδόσεως⁸⁰. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ ὑπ' ἐμοῦ καταγραφεῖσα παραλλαγή τῆς «Βοσκ.» εἶναι ἀρτιωτέρα ὡς ἀπηλλαγμένη παρανοήσεων καὶ αὐτὴ ὅμως ἔχει συμφυρμούς καὶ χάσματα, προέχεται δὲ καὶ αὐτὴ ἐξ ἐντύπου ἐκδόσεως τοῦ ποιήματος. Ὁ παπᾶ - Πέτρος, πού μοῦ τὴν ἀφηγήθη, εἶχε, φαίνεται, ἰσχυροτέραν ἢ ὁ μακαρίτης Ἰσ. Δελλαμάνης μνήμην, γνωρίζων δὲ τοῦτο καὶ ἐξ ἄλλων περιπτώσεων τὸν προετίμησα ὡς ἀφηγητὴν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς «Εὐμορφῆς Βοσκοπούλας».

Ὅπως εἶδομεν, ὁ «Ἐρωτόκριτος», ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ ἡ «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα» ἀνεγινώσκοντο ἐν Ἀπεράθου - Νάξου κατὰ τὸ παρεθὸν καὶ ἀποστηθιζόμενα διεδίδοντο ἀποσπάσματα δ' ἐξ αὐτῶν κυκλοφοροῦντα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐτύγχανον ἐπεξεργασίας καὶ προσαρμογῆς εἰς τὸ γλωσσικὸν τοῦ τόπου ἰδίωμα μὴ ἀπέχον καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῶν ἔργων. Τοῦτο ἦτο φυσικὸν νὰ συμβῆ διὰ τὸν λόγον ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα ἦσαν πολὺ πλησίον πρὸς τὴν ψυχρὴν ἀντίθεσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ ἀνεγίνωσκε. Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι οἱ Ἀπεράθιτες κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας ἐδέχθησαν πρόσφυγας ἐκ Κρήτης καταφυγόντας εἰς Νάξον ἐξ αἰτίας τῶν καταδιώξεων, ἃς ἐκεῖνοι ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ὑπεστηρίξαμεν⁸¹.

ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

⁸⁰) Ὅπως εἶδομεν, αἱ γνώμαι τοῦ ἐκδότου ταύτης ἐνισχύονται διὰ τῶν ἰδιωκῶν μου, ἐνῶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Γ. Δάλλα ἐλέγχονται ἀνακριβεῖς.

⁸¹) Δ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Ἀπεράθου - Νάξου, Ἀθηνᾶ, τόμ. 56ος, Ἀθῆναι 1952, σ. 273.